

Davetli Makale

Emek - Sanat İlişkileri ve Türkiye'de Sosyal Politika Eğitiminde Sanatın Yerine İlişkin Özgün Bir Deneyim

Ahmet MAKAL*

ORCID ID: 0000-0002-3229-1709

Öz

İşçi sınıfının doğuşu, nicel ve nitel açıdan gelişmesi ve varlık kazanması, başta ücret, çalışma süreleri ve işçi sağlığı-iş güvenliği olmak üzere çalışma koşulları ile yaşama koşulları, sendikal örgütlenme ve iş mücadelesi konuları; akademik araştırmalar yanında, sanat eserlerinde de başlangıçtan bu yana yansımaları buluyor. Sanatın, bir taraftan sosyal politika alanında geçmişte yaşananlar ile sorunları sanatçının düşünsel-duygusal prizmasından ve sanatsal kurgusundan geçmiş biçimiyle günümüze ve geleceğe yansıtma gibi bir işlevi var. Diğer taraftan ise sanat taşıdığı estetik değerlerle ve insan varlığının aklî ve duygusal yönlerine hitap etme potansiyeliyle, bu alana yönelik bir bilinç ve farkındalık yaratma, kamuoyunu ve kitleleri bu doğrultuda etkileme gibi işlevlere sahip. Bu yönüyle sanat, bizzat işçi sınıfı mücadelesine güç katan etmenlerden de biri. İki bölümden oluşan bu çalışmamızın birinci bölümünde, tarihsel bir perspektiften dünyada ve Türkiye'de emek olgusunun; değişik boyutları itibarıyla edebiyat, sinema, müzik ve diğer sanat dallarına ait eserlerdeki yansımalarını, izdüşümlerini inceliyoruz. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise birinci bölümde sunulan çerçeve ve bağlantılar ışığında, Türkiye'de sosyal politika eğitiminde sanatın yerini ele alıyor ve Mülkiye'de (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi) lisans düzeyinde 20 yılı aşkın bir süre boyunca yönettiğimiz “Çalışma İlişkileri ve Sanat” başlıklı seminerde somutlaşan özgün eğitim deneyimimizi değişik boyutlarıyla tartışıyor; bu deneyimin fiilî ve potansiyel kazanımlarını, geleceğe yönelik önerilerimizle birlikte başta üniversiteler ve meslekî örgütler olmak üzere Türk sosyal politika camiasının dikkat ve değerlendirmelerine sunuyoruz.

Anahtar Kelimeler: “Çalışma İlişkileri ve Sanat”, emek ve sanat, emek ve edebiyat, emek ve müzik, emek ve sinema, Mülkiye, sanatın işlevi, sosyal politika eğitimi, sosyal politika eğitimi ve sanat.

Makale gönderim tarihi: 20.04.2020 Makale kabul tarihi: 30.04.2020

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, ahmetmakal4@gmail.com

Labor - Art Relations and An Original Educational Experience Regarding the Place of the Arts in the Social Policy Education in Turkey

Abstract

The emergence of the working class, its development in quantitative and qualitative terms and its existence, working conditions, especially wages, working hours, workers' health and safety and living conditions, union organization, labour struggle issues, all find its reflection in works of art as well as in academic research since the beginning. Art, on the one hand, has a function of reflecting the past experiences and problems in the field of social policy to the present and the future, in a form passed through the artist's intellectual-emotional prism and artistic fiction. On the other hand, with the aesthetic values it carries and its potential to appeal to the mental and emotional aspects of human existence, art has functions such as creating consciousness and awareness in this field and influencing the public and the masses in this direction. In this respect, art itself is one of the factors that strengthen the working class struggle. In the first part of this study consisting of two parts, from a historical perspective we examine the reflections and projections of the phenomenon of labor in the world and in Turkey on the works of literature, cinema, music, and other art branches. In the second part of our study, in the light of the framework and links presented in the first part, we are dealing with the role of art in the social policy education in Turkey and we discuss our original educational experience embodied in the seminar titled "Labor Relations and the Arts", which we had managed for more than 20 years at the undergraduate level in Mülkiye (Ankara University, Faculty of Political Sciences); we present the actual and potential gains of this experience and evaluations to the attention of the Turkish social policy community, primarily universities and Professional organizations, along with our suggestions for the future.

Keywords: "Labor Relations and the Arts", labor and the arts, labor and literature, labor and music, labor and cinema, Mülkiye, the function of art, social policy education, social policy education and the arts.

Giriş

Bu çalışmanın amacı, çalışma yaşamında emek olgusunun değişik veçhelerine ilişkin olarak başlangıçtan bu yana meydana gelen gelişmelerin değişik sanat dallarındaki eserlere yansımalarını incelemek ve bunun üzerine de Türkiye'de sosyal politika eğitiminde sanatın yerine ilişkin özgün bir eğitim deneyimimizi ortaya koyup, değişik boyutlarıyla tartışarak, Türk sosyal politika camiasının değerlendirmesine sunmaktır. Çalışmamızın ikinci bölümünün konusunu-kapsamını teşkil eden ilk bölümde, emekle sanat arasındaki bağlantıları değişik sanat dalları itibariyle değerlendirirken, konuya ilişkin olarak uzun bir zaman aralığın-

da yayımlanmış olan daha önceki çalışmalarımızdan geniş ölçüde yararlanarak, onları kısaca özetleme yoluna gideceğiz.¹ Çalışmamızın ikinci bölümünü oluşturan ve emek-sanat bağlantısını konu alan ilk bölüm üzerine inşa edilen özgün eğitim deneyimimiz ise burada ilk defa yazıya dökülmüş olmaktadır.

Birinci Bölüm: Emek - Sanat İlişkileri

I. Sosyal Yaşam ve Sanat

İnsan yaşamının içerisinde doğan ve onun değişik veçhelerini içeren sanat eserleri, bu yaşamın sosyal boyutlarını da yansıtır kuşkusuz. Ancak bunlar, bir aynadaki gibi bire bir yansımalar değil, sanatçının düşünsel-duygusal prizmasından geçerek oluşan ve sanat eserinin kurgusu içerisinde yeniden biçimlenmiş-biçimlendirilmiş izdüşümleridir. Bu değerlendirmemiz, değişen ölçülerde olmakla birlikte, edebiyattan sinemaya, müzikten resme tüm sanat dalları açısından geçerlidir. Sanat eserleri, içinde oldukları toplumsal ortamları yansıttıkları için, onların geçmişteki varlıklarının gelecekteki tanıklarındadır da aynı zamanda. Salt edebiyat söz konusu olduğunda, Şolohov'un, Pasternak'ın eserleri Sovyet Devrimi'nin; Remarque'ın, Hemingway'in, Ehrenburg'un romanları yirminci yüzyılın en büyük trajedilerinden biri olan İkinci Dünya Savaşı'nın en önemli tanıkları arasındadır. Hemingway'in *Çanlar Kimin İçin Çalıyor* ve Andre Malraux'nun *Umut* adlı romanları, yirminci yüzyılın büyük olaylarından biri olan İspanya İç Savaşı'nın en önemli tanıkları arasındadır. Büyük Rus besteci Dimitri Şostakoviç'in gene İkinci Dünya Savaşı sırasında kuşatma altındaki Leningrad'da bestelediği 7. Senfoni de, herhalde dünya yerinde durdukça, insanlık tarihinin en dramatik olaylarından birine tanıklık yapmaya devam edecektir (Makal, 2008b: 17-18).

II. Çalışma Yaşamı, Emek ve Edebiyat²

Sanat eserlerinde, sosyal yaşamın olmazsa olmaz bir boyutu olan "çalışma" olgusu da yansımaları bulmaktadır. Her ne kadar çalışmanın biçimi, örgütlenişi ve çalışma sürecinde kurulan ilişkilerin niteliği zamandan zamana ve toplumdan topluma değişse de, çalışma olgusunun kendisi, insan toplumlarının olmazsa olmazıdır. Köleci toplumdaki feodal topluma, oradan kapitalist topluma; çalışmanın biçimi, örgütlenişi ve çalışma ilişkilerinin tarafları ile aralarındaki ilişki sürekli değişime uğramıştır. Endüstri Devrimi'nden ve kapitalizmin ortaya çıkıp gelişmesinden bu yana bu ilişkinin tarafları işçiler ve işverenler ya da kurumsal düzeyde bakacak olursak, onların örgütleridir. Sosyal yaşam ile sanat arasında yukarıda kurduğumuz genel ilişkiyi, özel olarak çalışma yaşamı ile sanat arasın-

¹ Bu nedenle, çalışmamızın ilk bölümünde sadece sınırlı sayıda referans vermekle yetiniyoruz. Söz konusu yazılarımız için bakınız, Makal, 2008 (b); Makal, 2016; Makal, 2018.

² Emek-edebiyat bağlantısını ele alan bu bölümde esas olarak Makal, 2008 (b)'den yararlandık.

da da kurarak, değerlendirmelerimizi çalışma olgusunu en çok yansıtan sanat dallarından edebiyat, sinema ve müzik üzerinden sürdürelim. Bu değerlendirmelerimizin kapsayıcı-tüketici değil, fikir verici olduğunu ve okuyucunun Giriş bölümünde referans verdiğimiz makalelerimizde özellikle edebiyat ve müzik bağlantıları konusunda çok daha geniş bilgiler bulacağını belirtelim.

A. Dünya Edebiyatında Çalışma Yaşamı ve Emek

Romandan öyküye, şiirden denemeye, hemen her türdeki edebî eserler, sosyal yaşamın en önemli boyutlarından biri olarak “çalışma” olgusunun yansıdığı metinler olarak da karşımıza çıkarken, insanlık tarihinin emeğe ilişkin önemli gelişmelerine de tanıklık etmekte; farklı dönemlerde, farklı coğrafyalarda yaşananları, daha sonraki kuşaklara aktarmaktadırlar. Konu, daha Endüstri Devrimi’ni izleyen yıllardan itibaren, bu büyük tarihsel oluşumu ilk yaşayan ülke olan İngiltere’de bazı yazarların dikkatlerini çekmiş, işçilerin olumsuz çalışma ve yaşama koşulları ile bu koşullara karşı sendikal örgütlenmeyi de içeren değişik örgütlenme ve direniş çabaları onların eserlerinde yer bulmuştu. Bu yazarların en eski ve önemlilerinden biri Charles Dickens’dır. Dickens, İngiltere’de Endüstri Devrimi sonrası dönemin sosyal sancılarını yansıtan 1854 tarihli *Zor Zamanlar* adlı romanında, olay örgüsünün arka plânında, kömür madenleri ve dokuma fabrikalarındaki yıpratıcı-öldürücü çalışma ortamı, sendikal örgütlenme mücadeleleri, işverenlerin bunları bastırma çabaları, iş kazaları ve Yoksul Yasaları da dâhil olmak üzere; işçi sınıfının karşı karşıya kaldığı çalışma ve yaşama koşullarını etraflıca resmetmektedir.³ Charlotte Brontë’nin 1849 tarihli *Shirley* adlı romanında ise gene olay örgüsünün arka plânında, 19. yüzyıl başları İngilteresinde makineleşme sonucunda işlerini kaybeden işçilerin direnişleri ve makine kırılcılığı (Ludizm) hareketleri konu edilmektedir. Elizabeth Gaskell’in 1854-1855 tarihli *Kuzey ve Güney - North and South* kitabında ise hayalî bir küçük İngiliz sanayi kentindeki sınıf mücadeleleri anlatılmaktadır. Kıta Avrupası’nda ise Emile Zola’nın 1885 tarihli *Germinal* romanı, Fransa’da 19. yüzyılda kömür madenlerinde çalışan işçilerin olumsuz yaşama ve çalışma koşulları ile bu koşullara karşı başarıya ulaşamayan direniş, mücadele ve grev eylemlerini konu edinmektedir. Amerika Birleşik Devletleri’nde ise 19. yüzyılda, aralarında Herman Melville’in de bulunduğu birçok yazarın romanlarında çalışma sorunları yer bulurken, 20. yüzyıl başlarından itibaren ise Upton Sinclair, Jack London gibi yazarlar, “sosyal protesto romanı” olarak nitelendirilebilecek bir türde eserler verdiler (Johnson, 2006: xiv). Upton Sinclair’in 1906 yılında yayınlanan ve kapitalist sistemin işleyişine ağır eleştiriler getirdiği *Chicago Mezbahaları* kitabı bunların en önemlilerinden biridir. Jack London’un 20. yüzyıl başları İngilteresine ilişkin olarak kendi gözlemlerinden oluşan ve işçi

³ Zor Zamanlar’ı çalışma yaşamı açısından ayrıntılı biçimde inceleyen bir çalışma için bakınız, Johnson, 2006: 21-36.

sınıfının yaşama ve çalışma koşullarını ortaya koyan 1903 tarihli *Uçurum İnsanları* ile kapitalizme dâir politik-kurgu olarak nitelenebilecek 1908 tarihli distopyası *Demir Ökçe*'den de özellikle söz etmek gerekir. Emekçilerin çalışma ve yaşama koşullarına eserlerinde önemli bir yer veren John Steinbeck'in romanlarında ise 1929 Büyük Bunalımı sonrası dönemdeki sosyal sancılar ile çalışma koşulları yoğun biçimde yansımasını bulmuştur. Bunlardan 1939 tarihli *Gazap Üzümleri*'nde, 1930'lu yıllarda tarım işçilerinin içinde bulunduğu olumsuz çalışma ve yaşama koşulları, 1936 tarihli *Bitmeyen Kavga*'da ise 1929 krizi sonrasında sefalet ve işsizliğe sürüklenen elma toplama işçilerinin örgütlenme çabaları ve greve dönüşen mücadeleleri anlatılmaktadır. Bu yazarları ve eserlerini hem farklı dönemler, hem de farklı coğrafyalar itibariyle rahatlıkla çoğaltmak mümkündür. Eğer bu ve benzeri edebî metinler, aynı zamanda farklı dönemlerde ve coğrafyalarda yaşanan emek süreçlerinin varlıklarını günümüzde de sürdüren tanıkları iseler, belirli sınırlamalar altında da olsa, bu süreçleri konu alan bilimsel çalışmalarda potansiyel bir kaynak olarak kullanılma şartları da ortaya çıkmış olmaktadır (Makal, 2008 b: 18-19).

B. Türk Edebiyatında Çalışma Yaşamı ve Emek

Çalışma yaşamı ve emekle ilgili konular, Türk edebiyatında geç bir tarihte ve tedrici biçimde yer bulmaya başlamıştır. Bunda kuşkusuz Türk toplumunun tarihsel gelişimi üzerinde etkili olan iktisadî, sosyal, siyasal ve hukukî dinamikler etkili olmuştur. Türkiye'nin geç sanayileşme süreci, işçi-işveren ilişkisinin sınırlı bir boyutta oluşu ve ancak zaman içerisinde tedrici biçimde gelişme olanağı bulması, yönetimlerin her türlü örgütlenme ve hak arama eylemi yanında, işçiler açısından da sendikal örgütlenme ve grev haklarına olumsuz yaklaşımları, örgütlenme ve düşünce özgürlüğü açısından mevzuatın hep sınırlama ya da yasaklama yönünde olması; bizatihi sosyal hakların gelişimi kadar, bu gelişmelerin sanata ve edebiyata yansımasını da olumsuz yönde etkilemiştir. Aslında, sınırlı olmakla birlikte, Türk edebiyatında çalışma yaşamını konu alan eserler Osmanlı dönemine kadar geri gitmekte, örneğin Refik Halit Karay'ın *Memleket Hikâyeleri*'nden biri olan *Hakkı Sükût* 1909 tarihini taşımaktadır (Karay, 1981). Cumhuriyet döneminde de az sayıda eserde sınırlı gözlemler yer alırken, Mahmut Yesari'nin *Çulluk* romanı 1929, Reşat Enis'in *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın* romanı 1939 tarihini taşımaktadır ve bu alanda öncü eserler arasındadır (Yesari, 1995; Enis, 2002a). 1940'lı ve 50'li yıllardan itibaren hızlanan kırdan kente göç ve sanayileşme olguları ise edebiyat alanındaki yansımaları da hızlandırmaktadır. Orhan Kemal'in bu süreci kırsal ve kentsel boyutta konu edinen romanları -başta *Bereketli Topraklar Üzerinde* olmak üzere-, bunu izleyen toplumcu gerçekçi kuşak mensubu yazarlar ile romandan öyküye, şiire eserleri; Nâzım Hikmet'ten Rıfat Ilgaz'a, Hasan Hüseyin'e yazar ve şairler bu gelişimin ana halkalarını oluşturur. 1940'lı yılların sonundan ve esas olarak da 1960'tan sonra ülkenin sanayileşme çabala-

rına koşturarak çalışma yaşamının gelişmesi, mevzuatta sendikal örgütlenme ile grevin hak haline gelmesi, Türkiye’de sendikal haklar alanında gelişmelere yol açarken, bunun edebiyata yansımaları da olmaktadır. Ancak bu gelişmelere karşın, sosyal haklar açısından Türk edebiyatının durumu dünya edebiyatından epeyce farklıdır. Batı edebiyatında, çok sayıda eserde işçilerin olumsuz çalışma ve yaşama koşulları yanında, bu koşulları düzeltme yolunda verdikleri mücadeleler de yer bulurken; Türk edebiyatında zaten sınırlı sayıda olan eserlerin daha çok işçilerin olumsuz çalışma ve yaşama koşulları üzerinde odaklandığı ve sosyal hak mücadelelerine çok fazla yer vermediği gözlenmektedir. Bu sınırlılık, kanımızca sadece yazarların öznel tercihlerinden kaynaklanmamakta, Türkiye’de batı ülkeleriyle karşılaştırılabilecek düzeyde mücadelelerin yaşanmamış olması gibi nesnel bir durumu da yansıtmaktadır. Batıda kötü koşullar mücadeleyi doğururken, Türkiye’de çoğu zaman bu birlikteliği gözlemek mümkün değildir. Mevzuattaki yasaklayıcı hükümlerden yönetimin fiilî baskılarına, işçi sınıfının bilinç durumuna kadar birçok etmen hak mücadelelerini sınırlarken, edebî metinlere yansımaları da olumsuz yönde etkilemiştir. Buna karşılık, Türk edebiyatında, sınırlı olmakla birlikte sendikal örgütlenme ve grev olgularını ele alan çalışmalar da bulunuyor. Bunların büyük bölümü, somut grev hareketleri üzerinden kurgulanmış olmaları nedeniyle, dönem koşullarını gayet iyi yansıtmaktadır.⁴ Orhan Kemal’in 1947 tarihli *Grev* başlıklı hikâyesi, ülkemizde işçi mücadelesini konu alan ilk çalışmalar arasındadır (Kemal, 1954). İkinci Dünya Savaşı’nın kendine özgü koşullarında çıkarılan ve uygulaması itibarıyla emek evrenine ilişkin ciddi sonuçlar da doğuran 1940 tarihli Milli Korunma Kanunu, 1936 tarihli İş Kanunu’nun koruyucu bazı hükümlerini askıya alırken, tekstil başta olmak üzere bazı faaliyet alanlarında günlük çalışma sürelerinin arttırılmasına olanak sağlamıştı. Bu uygulama savaştan sonra da devam etmiş, çalışma sürelerinin 1936 tarihli İş Kanunu ile öngörülen düzeylere indirilmesi için uzun yıllar beklemek ve mücadeleler vermek gerekmişti. İşte, Orhan Kemal’in hikâyesinde anlatılan somut grev olayı, dönemin bu koşulları ile bire bir örtüşmekte ve yazarın gerçek gözlemlerinden kaynaklandığını düşündüğümüz öykü, dönemin grev yaşağı uygulamalarının edebiyattaki izdüşümü ve tanığı olma niteliğini kazanmaktadır.

1960 sonrası ise grev olgusu itibarıyla farklı bir döneme tekabül eder. Grev hakkı 1961 Anayasasında iktisadî ve sosyal haklar arasında yer bulmakta ve 1963 tarihli Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile geniş biçimde düzenlenmektedir. Ancak, bu iki düzenleme arasında kalan ve grevin henüz yasal olmadığı geçiş döneminde, 28 Ocak-4 Mart 1963 tarihleri arasında Koç’a ait Kavel Kablo Fabrikası’nda gerçekleştirilen iş bırakma eylemi, değişik boyutları itibarıyla Türkiye emek tarihinde kendine özgü bir yere sahiptir. Günümüzde bu grev, daha

⁴ Evrensel Basım Yayım tarafından yayınlanan Sennur Sezer ve Adnan Özyalçın’ın hazırladığı dört ciltlik *Emek Öyküleri* ile Eray Canberk ve Gülsüm Cengiz’in hazırladığı iki ciltlik *Emek Şiirleri* antolojilerinde Türk edebiyatında sosyal hakları, özellikle sendikal hakları konu alan çok sayıda öykü ve şiir yer almaktadır.

çok Hasan Hüseyin'in *Kavel* şiiri ile hatırlanmaktadır ve denilebilir ki, bir şiir bir grevi ölümsüzleştirmiştir. Eserlerinde sosyal sorunlara, çalışma hayatına ve onun bir boyutu olarak sosyal hak mücadelelerine yer veren yazarların başında gelen Reşat Enis'in *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın* romanında, çalışma hayatına ilişkin sorunlar yanında, işçilerin ücret artışı amacıyla gerçekleştirdikleri bir grev etkinliğine ilişkin sahneler de yer almaktaydı. Yazarın 1968 yılında yayınlanan romanı *Sarı İt*'te ise 1960 sonrası dönemdeki sosyal yaşam ve onun bir bileşeni olarak çalışma yaşamı değişik boyutlarıyla ve çok daha kapsamlı bir yer bulurken, 1960'lı yılların işçi hareketleri, örgütlenme çabaları, bir sendikanın kurulup gelişme süreci, bir fabrikada toplu sözleşme hakkını elde etmeye çalışan işçilerin rakip "sarı" sendikaya ve bu sendikanın başkanı "Sarı İt"e karşı mücadeleleri anlatılmaktadır (Enis, 2002b). Aziz Nesin ise 1977 yılında yayınlanan ve çok büyük tartışmalara konu olan *Büyük Grev* hikâyesini -kendi ifadesiyle "masal-öykü"-, MESS'e (Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası) bağlı işyerlerinde, DİSK'e bağlı Maden-İş Sendikası tarafından yürütülmekte olan grev üzerinden kurgulamıştı (Nesin, 2003). Türkiye emek tarihinin en önemli işçi hareketlerinden biri olan bu grev, 1980 öncesi dönemin çalkantılı koşullarında sınıf mücadelesine ilişkin sembolik bir nitelik de kazanmıştı. Hikâyenin büyük tartışmalara yol açması, politik bir nitelik de taşıyan bu greve ilişkin olarak, Aziz Nesin'in Türkiye'deki sendikal yönetimlere ve onların her zaman işçilerin çıkarlarını ön plânda tutmayan davranışlarına yönelik yergi dozu yüksek savlarından kaynaklanmaktaydı. Nejat Elibol'un 1988 tarihli *Direnen Haliç* adlı iki ciltlik romanında ise Sungurlar Kazan Fabrikası merkezde olmak üzere 1975 yılında Haliç civarındaki iki fabrikada gerçekleşen direnişler ele alınıyor (Elibol, 2002a; Elibol, 2002b). Ancak, eserde daha geniş bir örüntüyle, işçilerin gündelik sosyal yaşamlarına, içsel dünyalarına da giriliyor. Adnan Özyalçiner'in *Grev Bildirisi* adlı hikâyesi ise 1966 Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası grevinde işçiler tarafından İstanbul halkına dağıtılan "Grev Bildirisi" üzerine kurgulanmıştır (Özyalçiner, 2002). Şüphesiz ki burada emeğe ve mücadelesine ilişkin izdüşümleri içeren eserlerin tamamına yer verebilmemiz mümkün değildir ve sadece önemli gördüğümüz bir bölümüne değinebildik.⁵

III. Türk Sinemasında Çalışma Yaşamı ve Emek⁶

Sinema, çalışma yaşamı ve emek açısından değerlendirildiğinde, sanat dalları içinde en önde olanlardan biridir. Sinemadaki görsellik faktörü ve bu sanat dalına ilgi duyanların diğer sanat dallarına göre çok daha fazla olması, yani yaygınlık faktörü, ona çok daha geniş kitlelere ulaşma potansiyeli kazandırmaktadır. Sosyal haklara ilişkin temalar, gerek konulu filmlerde, gerekse belgesel filmlerde 19.

⁵ Konuya ilişkin kapsamlı değerlendirmeler için bakınız, Makal, 2008 (b).

⁶ Emek-sinema bağlantısını ele alan bu bölümde esas olarak Makal, 2016'dan yararlandık.

yüzyıl sonlarından günümüze yoğun biçimde yer bulmuştur. Biz çalışmamızın hacim ve içerik kaygıları nedeniyle dünya sinemasındaki uçsuz bucaksız gelişmelere girmeyecek ve sadece Türk sinemasındaki gelişmeleri kısaca değerlendirmeye çalışacağız.

Türk sineması söz konusu olduğunda, emeğe ilişkin gelişmeler 1960'lı yıllara kadar filmlerde belirgin bir yer bulamamıştır.⁷ Yani sosyal hakları ele alma açısından Türk sinemasının durumu, Türk edebiyatından bile daha geridedir. Bu şüphesiz, edebiyat konusunu değerlendirirken de belirttiğimiz gibi, Türk toplumunun tarihsel gelişim süreci ve bu süreçte sosyal hak mücadeleleri ile bunların sanat eserlerine yansıma koşullarının yeterince mevcut olmamasıyla açıklanacak bir durumdur. Bir taraftan sanayileşme yolunda atılan adımların, diğer taraftan Türk demokrasisinin yetersizlikleri, hukuksal mevzuatın sınırlandırıcılığı ile yönetimlerin olumsuz uygulamaları hem sosyal hak mücadeleleri, hem de bu mücadelelerin sanata yansımaları olumsuz yönde etkilemiştir. Buna karşılık, 1960 sonrası dönemde sanayileşme ve ona bağlı olarak sınıf oluşumu doğrultusundaki gelişmeler ile görece özgürleşme koşullarında, bu konular sosyal yaşam yanında, sanatın değişik dallarında ve bu arada sinemada da yer bulmaya başlamaktadır. Ancak bu yerin gene de çok sınırlı olduğunu ve dönem içerisinde toplumsal yaşamda gözlenen hak mücadelelerinin çok gerisinde kaldığını belirtmek gerekir.⁸ Bütün bu olumsuz faktörler yanında, sosyal hak mücadelelerini konu alan filmlerin azlığı üzerinde etkili olan faktörlerden biri de maddi koşullardır. Gerek çekim maliyetleri ve diğer maliyet kalemleri, gerekse film gösteriminden elde edilecek getiriler anlamında, sosyal içerikli filmlerin çekilmesini zorlaştıran, hatta imkânsız kılan maddi koşullar göz ardı edilemez. Nitekim sosyal hak mücadelelerini konu alan filmlerin en önemlilerinden biri olan *Maden*, aşağıda değineceğimiz gibi, ancak bir işçi sendikasının katkılarıyla çekilebilmiştir. Diğer taraftan, dönem içerisinde carî olan resmi sansür uygulaması da sosyal içerikli filmler üzerinde Demokles'in kılıcı gibi sallandırılmıştır. 1960'lı yıllarda da, ağırlık işçi sınıfının sosyal hak mücadelelerini konu alan filmlerde değil, işçilerin sadece “kahraman” olarak yer aldığı filmlerde (Coş, 2015: 162 vd.). Bu kahramanlık, işçilerin “yan kahraman” olduğu, “kahramanı bir süre işçilik yapan” ya da “kahramanı işçi olan” filmler biçiminde tezahür etmiştir (Coş, 2015: 165 vd.). Ertem Göreç'in 1961 tarihli *Otobüs Yolcuları* ile Duygu Sağıroğlu'nun 1965 tarihli *Bitmeyen Yol'u* gibi bazı filmlerde işçilik olgusu değişik boyutlarıyla yer almışsa da, bunlar ana plânda sosyal hak mücadelelerine yer veren ve Yeşilçam kalıplarının tümüyle dışına çıkmış filmler değildir. Sosyal hak mücadelelerinin Türk sinemasında yeterince yer bulmaması ise diğer sorunlar yanında, sanat ve sanatçı üzerindeki hukukî/fiilî değişik baskılar ile bunun bir parçası olarak dönem içerisinde ege-

⁷ Türk sinemasında 1960 öncesi ve sonrası dönemlerde sosyal hak mücadelelerinin yer alışı konusunda tarihsel bir değerlendirme için bakınız, Koluçak, Kula, 2013.

⁸ Bu sürecin iktisadî, toplumsal ve siyasal dinamikleri konusunda bakınız, Hepkon, Aydın, 2010.

men olan sansür uygulamalarıyla da bağlantılıdır. Sansür tarafından defalarca geri çevrilen, çeşitli baskılarla karşılaşan *Karanlıkta Uyananlar* filmi, “işçilerin yer aldığı filmlerden farklı olarak işçi sınıfının ilk filmidir” (Kablamacı, 2011: 78). Türk sinemasında sendikal haklar konusunu dolaysız biçimde ele alan ilk önemli film olan *Karanlıkta Uyananlar*, bu nedenle önemli bir tarihsel bir değere sahiptir ve bu değeri günümüzde de korumaktadır. Vedat Türkali'nin senaryosunu yazdığı, Ertem Göreç'in yönetmenliğini yaptığı 1964 tarihli bu filmde, grevin artık yasal bir hak haline geldiği 1963 sonrası ilk dönemde bir boya fabrikasında çalışan işçilerin bilinçlenme, örgütlenme ve greve gitme süreçleri; bir işçi semti de mekân alınarak, sosyal dokuyla da bağlantılı biçimde ve değişik boyutlarıyla anlatılmaktadır.⁹ İçeriğine ilişkin bazı sorunlara karşın “*Karanlıkta Uyananlar*'ın sinemamızda işçinin somut ekonomik sorunları içinde ele alınıp işlendiği ilk ve son tutarlı sayılabilecek örnek olarak kaldığı bir gerçektir” (Coş, 2015: 176). 1970'ler ise bir taraftan Türkiye'de iktisadî gelişme ve sınıfsal oluşum itibarıyla önemli gelişmelerin yaşandığı, diğer taraftan da sınıflar arasındaki bölüşüm mücadelelerinin daha yoğun yaşandığı yıllardır. Bu yıllardaki yoğun siyasallaşma süreçleri, sendikal örgütlenme ve mücadele ile grev hareketlerinin bizatihi kendisi kadar, sanatsal ürünlere de yansımaktadır. Bu koşullar altında sosyal sorunlar ve hak mücadeleleri, dönemin birçok filmde yer bulmaktadır. Bu filmler arasında, Lütfi Akad'ın göç üçlemesi *Gelin-Düğün-Diyet*, özel bir değere sahiptir.¹⁰ Diğer filmler arasında, Süreyya Duru'nun *Güneşli Bataklık* (1977), Yavuz Özkan'ın *Maden* (1978) ve *Demiryol* (1979) filmleri, Halit Refiğ'in *Yaşam Kavgası* (1978), Erden Kıral'ın *Bereketli Topraklar Üzerinde* (1979), Şerif Gören'in *Endişe* (1974), Zeki Ökten'in *Düşman* (1979), Duygu Sağıroğlu'nun *İnsan Avcısı* (1975), Melih Gülgen'in *Babanın Oğlu* (1975), Ertem Göreç'in *İki Kızgın Adam* (1976) filmleri de bulunmaktadır (Hepkon, Aydın, 2010: 90).¹¹ 1980 sonrası dönem ise tüm dünyada önemli iktisadî ve siyasal değişimlerin ortaya çıktığı, neo-liberal iktisat politikalarının yeryüzü ölçeğinde egemen olduğu, bu politikaların uygulanması sonucunda emek eksenli yaklaşım ve mücadelelerin arka plâna itildiği ve gücünü yitirdiği, bunun yerini büyük ölçüde kimlik sorunları ve mücadelelerinin aldığı yıllardır. Aynı gelişmeler Türkiye'de de yaşanmış, 12 Eylül askerî darbesi ile başlayan dönem; neo-liberal iktisat politikalarının uygulamaya konulduğu, toplumsal örgütlenme ve mücadelelerin önüne hukukî ve fiili engellerin getirilmeye çalışıldığı, sosyal hak mücadelelerinin zayıfladığı bir dönem olarak tezahür etmiştir. Elbette bunun sanat alanına yansımaları da, bu mücadelenin yoğun olduğu 1960'lı ve 1970'li yıllara göre daha farklı olacaktır. Bu koşullar altında 1980 sonrası dönemde Türkiye'de sosyal hak mücadelelerini konu alan işçi filmlerinin sayısı epeyce azalmış durumdadır. Atıf Yılmaz'ın *Talihli Amele* (1980) ve *Bir Yudum Sevgi* (1984),

⁹ *Karanlıkta Uyananlar* hakkında kapsamlı değerlendirmeler için bakınız, Kablamacı, 2011.

¹⁰ Üçleme hakkında kapsamlı bilgi ve değerlendirmeler için bakınız, Görücü, 2015: 184-191.

¹¹ 1970'li yıllara ilişkin kapsamlı bir değerlendirme için bakınız, Görücü, 2015; Hepkon, Aydın, 2010: 90-95.

Sinan Çetin'in *Bir Günün Hikâyesi* (1980), Yavuz Turgul'un *Fahriye Abla* (1984), Muzaffer Hıçdurmaz'ın *Çark* (1987), Ahmet Faik Akıncı'nın *Ekmek* (1996) filmleri, dönemin işçi sorunlarını gündeme getiren filmlerinin belli başlılarıdır (Hepkon, Aydın, 2010: 97; Görücü, 2015: 194). Türk sinemasında sosyal haklar ve sinema bağlantısı ele alındığında madenleri, özellikle de kömür madenlerini konu alan filmlerin özel bir öneme sahip olduğunu belirtmek gerekir. Ülkemizde 19. yüzyıldan itibaren madenlerin önem kazanması ve buralarda çalışan işçi sayısının çoluğu yanında; madencilik alanında çalışma yaşamının ve sorunların ağırlığı, iş kazaları ve işçi ölümleri, madenlerdeki çalışma yaşamını ve sorunları konu alan filmler üzerinde belirleyici olmuştur. Bu filmlerin belki de en önemlisi, Yavuz Özkan'ın yönetmenliğini yaptığı 1978 tarihli *Maden* filmidir. Filmde maden işçilerinin olumsuz çalışma koşulları, iş kazası sonucu ölümler ve işçilerin gerek işverene, gerekse sarı sendikaya karşı direniş çabaları anlatılmaktadır. Film Türkiye sinema tarihi ve sosyal hak mücadeleleri açısından önemli kılan başka faktörler de vardır. Türkiye'de sınıf mücadelelerinin yoğunlaştığı bir dönemde çekilmiş olan *Maden*'in finansmanı, bizzat bir işçi sendikası, Yeraltı Maden-İş tarafından yapılmıştır. Sendika, filmi gezici ekiplerle ülkenin maden bölgelerinde gösterime açarak, etkin biçimde de kullanmıştır (Sertlek, 2015: 242-243). Kendinden önceki maden filmleriyle karşılaştırıldığında *Maden*'in önemi, belki de ülkenin ve dönemin toplumsal gerçekliğini yakalamış olmasından kaynaklanmaktadır. Yakın tarihli bir başka maden filmi ise yönetmenliğini Yılmaz Erdoğan'ın yaptığı, 2013 tarihli *Kelebeğin Rüyası*'dır. Filmde arka plânda, 1940'lı yılların başında ve İkinci Dünya Savaşı koşullarında Ereğli Kömür Havzası'nda kömür madenlerindeki mükellefiyet (zorunlu çalıştırma) uygulaması ile kötü çalışma koşulları ve sonuçları ele alınmaktadır.

IV. Çalışma Yaşamı, Emek ve Müzik¹²

Bir başka sanat dalı olarak müziğin pop'tan rock'a, klâsik müziğe kadar birçok türünde de emekle ilgili izdüşümleri bulunmakla birlikte, daha çok malzeme bulabileceğimiz mecralar esas olarak folk müzik kökenli ve işçi sınıfına yönelik sosyal protesto şarkılarıdır. Batı ülkelerinde Endüstri Devrimi sonrası işçi sınıfının yaşadığı sorun ve yoksunluklar, başta edebî eserler olmak üzere, sanatta da yansımaları bulmuş; tarihsel gelişim süreci içerisinde işçiler kendilerini, acılar yanında mücadeleyi de yansıtan ritüelleriyle, deyişleriyle, marşlarıyla ve şarkılarıyla da ifade ve var etmişlerdi. Emek tarihi çalışmaları açısından gerçekten can alıcı olan bu malzemelere ilişkin olarak, başta E. P. Thompson'un önemli kitabı olmak üzere, birçok kaynakta bilgiler yer almaktadır (Thompson, 2004).

Bu tarz müziğin en yaygın olduğu ABD'de de başlangıçtan itibaren gerek zenci, gerekse beyaz kökenli müziklerde ve parçalarda, sosyal içerikli temalar yoğun

¹² Emek-müzik bağlantısını ele alan bu bölümde esas olarak Makal, 2018'den yararlandık.

biçimde yer bulmuştur. Daha işçilerin ve işçi hareketlerinin ortaya çıktığı tarihlerden itibaren, yaşanan sorunların şarkılardaki yansımalarını görmek mümkündür ve 19. yüzyıla ait şarkı sözleri bunun tanıklarındır (Dunaway, 1987: 274). Çocuk işçilerden "fabrika kızları"na, iktisadî krizlere; yaşanan ve işçi kesimini etkileyen her olay, şarkılarda yansımaları buldu (Dunaway, 1987: 275). 20. yüzyılda ise özellikle bu uzun gelenekten beslenen ABD'li folk müzikçilerin protest şarkıları arasında ayrımcılık, ırkçılık ve savaş karşıtlığı ile barış, özgürlük, adalet gibi temalar yanında, sosyal mücadelelere ve sendikal haklara ilişkin çok sayıda şarkı da bulunmaktadır.¹³ Diğer taraftan Amerika'da müzik ile sosyal mücadeleler arasındaki bağlantı söz konusu olduğunda dikkat çeken bir nokta, sosyal mücadelelere eşlik eden müziğin olağanüstü zenginliği ve tabandaki yaygınlığı olmaktadır. Müzik o kadar tabana yayılmış durumdadır ki, toplumsal olaylarla bağlantılı müzik geleneği içerisinde, en belirgin şekilde Medenî Haklar Hareketi'nde ortaya çıkmış olduğu gibi, profesyoneller yanında, profesyonel olmayan kişiler ve bu arada işçiler tarafından da toplumsal olaylara eşlik edecek şekilde yeni şarkıların üretilmesi söz konusu olmaktadır. 1930'lu yıllardaki Büyük Kriz döneminde gerçekleştirilen işçi eylemlerine eşlik eden çok sayıda şarkı, bu değerlendirmemize verebileceğimiz örneklerden sadece biridir.¹⁴

ABD'de emek ile müziğin bağlantısı söz konusu olduğunda, iki şarkıcıdan özellikle söz etmek gerekir. Bunlardan biri olan Woody Guthrie'nin şarkıları arasında çalışma yaşamının değişik sorunlarına; ücrete, çalışma sürelerine ve sendikal haklara ilişkin çok sayıda parça bulunuyor. *Hard Work, Union Prayer, Union Maid, Union Burying Ground* sanatçının sendikal örgütlenmeye ve greve ilişkin bu şarkılarından sadece birkaçının adıdır. Guthrie'nin *Struggle - Kavga* başlıklı "işçi ve mücadele şarkıları" albümü, bu müzikal malzemenin işçi sınıfı mücadelelerini nasıl yansıttığının en somut ve güzel örneklerinden biridir. Elbette bu şarkılar sadece sınıf mücadelelerini ve sosyal hak arayışlarını yansıtmakla kalmamış, bu mücadelelere güç de katmıştır. Bu şarkılar arasında işçi sınıfı tarihinde yer almış somut olaylara tanıklık edenler de vardır.¹⁵ Guthrie'nin şarkıları içinde maden işçileri özel bir yer tutmaktadır ve onların çalışma koşulları, örgütlenme çabaları, iş mücadeleleri ve grevleri yanında, yaşadıkları iş kazalarına ilişkin çok sayıda şarkısı bulunmaktadır. Şüphesiz bu özel yer, diğer ülkelerde de olduğu gibi, maden işçilerinin işçi sınıfı içinde en ağır ve tehlikeli çalışma koşullarına

¹³ Amerikan folk protest şarkılarının kökenleri ve bu şarkılara kaynaklık eden değişik toplumsal olaylar konusunda eski tarihli ve değerli bir çalışma için bakınız, Greenway, 1953.

¹⁴ Bu şarkılar konusunda bakınız, Lynch, 2001.

¹⁵ Örneğin 1913 *Massacre* şarkısı, bakır madenlerinde çalışan işçilerin grevdeki arkadaşlarına yardım için düzenledikleri balonun işverenin adamları tarafından basılarak 73 çocuğun öldürülmesini anlatmaktadır. Ludlow Massacre şarkısı ise askerlerin sendika oluşturmak için mücadele eden işçilere ateş açması sonucunda 13 çocuk ile bir hamile kadının öldürülmesini konu almaktadır.

mâruz kalan kesimi oluşturmalarından kaynaklanmaktadır.¹⁶ Bir maden kazasını anlatan *Waiting at the Gate* başlıklı şarkı bunların en önemlilerinden biridir. Efsanevi folk-protest şarkıcısı Pete Seeger da, muhtemelen Guthrie'den sonraki en önemli isimdir. Seeger'ın da simgesel nitelik kazanmış savaş karşıtı şarkıları yanında; sendikal örgütlenme, adil ücret, çalışma hakkı gibi içeriklere sahip çok sayıda şarkısı bulunmaktadır. *Talking Union, Homestead Strike Song, Which Side Are You On?* bu şarkılardan sadece birkaçının başlığıdır.¹⁷

Ülkemizde de emeğe ilişkin temalar, özellikle 1960'lı yıllardan başlayarak pop-rock müzik parçalarında yer almıştı. Alpay'ın 1967 tarihini taşıyan *Fabrika Kızı* isimli şarkısının, artık simgeselleşmiş bir başlangıç olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle 1970'li yılların ikinci yarısında ise "Anadolu rock" olarak adlandırılan akım içerisinde, pop-rock müzik parçalarında emeğe ilişkin temalar daha geniş yer bulmuştur. Ancak, Türkiye'de pop-rock müzik-emek ilişkisi ilgi ve uzmanlık alanımız içerisinde olmadığı için daha geniş bir biçimde değerlendirmiyor ve ilgilenen okuyucuları, bu konudaki bir çalışmaya yönlendirmekle yetiniyoruz.¹⁸

Salt çalışma olgusu açısından bakıldığında, sinemadan tiyatroya, müzikten edebiyata, sanat dalları arasında zaman zaman iç içe geçmeler de söz konusu olabilmektedir. Bunun biçimlerinden biri, bir sanat dalında meydana getirilen eserin, diğer bir sanat dalına uyarlanmasıdır. Edebî eserlerden sinema ya da sahne için yapılan değişik uyarlamalar, bunun en çok karşılaşılan örnekleridir. Bu yöndeki çalışma yaşamı içerikli çok sayıda uyarlamaya, Zola'nın *Germinal* ve Gorki'nin *Ekmeğimi Kazanırken* romanları ile bu eserler kaynaklı sinema filmleri örnek gösterilebilir. Farklı sanat dalları arasındaki bu etkileşim, zaman zaman büyük sanatçılar arasında işbirliğine de yol açmıştır ve yazar Bertolt Brecht ile besteciler Kurt Weill, Hans Eisler ve Paul Dessau arasındaki toplumsal konular ve emek içerikli zengin sanatsal birliktelik buna güzel bir örnektir.

V. Sanatın İkili İşlevi: Yansıtma ve Farkındalık Yaratma

Sanat ve onun yaratıcısı/ıcracısı olarak sanatçı, başlangıçtan bu yana toplumsal değişme üzerinde önemli bir rol oynamıştır. Sanat bir yönüyle toplumsal yaşamı ve sorunlarını yansıtıcı bir karaktere sahipken, diğer yönüyle de bir toplumsal farkındalık yaratma işlevine sahiptir. Sanatın edebiyattan müziğe, sinemadan resme değişik dalları itibariyle çalışma yaşamı ve emek konularında da aynı çift yönlü işlevi bulunuyor: Yansıtıcılık ve farkındalık yaratma. Başlangıçtan bu yana, işçi sınıfının doğuşundan gelişmesine, mücadelelerine, örgütlenme ve toplu sözleşme ile grev haklarının kazanılmasına ilişkin gelişmeler ve bu süreçte yaşanan çok boyutlu sorunlar, akademik incelemeler yanında, sanat eserlerinde de yansımaları

¹⁶ Nitekim dünya ölçeğinde de, Türkiye düzleminde de tarihsel olarak işçileri koruyucu sosyal politika önlemleri öncelikli olarak madencilik kesiminden başlamıştı. Bakınız, Makal, 1999: 69 vd.

¹⁷ Guthrie ve Seeger'ın emek şarkıları konusunda bakınız, Makal, 2018: 593-595.

¹⁸ Bakınız, Ela; Güler, 2016.

bulurken; sanatın, bir taraftan sosyal politika alanında geçmişte yaşananlar ile sorunları sanatçının düşünsel-duygusal prizmasından ve sanatsal kurgusundan geçmiş biçimiyle günümüze ve geleceğe yansıtma gibi bir işlevi var. Diğer taraftan ise sanat taşıdığı estetik değerlerle ve insan varlığının akli ve duygusal yönlerine hitap etme potansiyeliyle, bu alana yönelik bir bilinç ve farkındalık yaratma, kamuoyunu ve kitleleri bu doğrultuda etkileme gibi işlevlere sahip. Bu yönüyle, sanatın bizatihi işçi sınıfı mücadelesine güç katması da söz konusu. Konu akademik ve eğitsel yönü yanında, bu boyutuyla da emek örgütlerinin etkinlikleri açısından ihmal edilmemesi gereken bir öneme sahiptir. Ülkemizde işçi sendikalarının büyük bölümü itibarıyla sanatın önemini kavradıkları ve etkinlikleri içinde yer verdikleri söylenemez. Ancak bu konudaki etkileyici bir istisnayı da belirtmeden geçemeyeceğim. Genel-İş Sendikası 2000'li yılların başından itibaren "Abdullah Baştürk İşçi Öyküleri Yarışması"nı düzenlemiş ve bu yarışmada ödül kazanan öykülerden derlenen çok sayıda kitap yayınlamıştı.¹⁹ 2008-2012 döneminde ise Ödül, sadece basılı kitapların başvurusuna açık olarak "Abdullah Baştürk İşçi Edebiyatı Ödülleri" olarak düzenlenmişti. Bu vesileyle, emek-sanat bağlantısının sendikal eğitim programları açısından da değerlendirilmesinde ve konunun sendikal camiada değişik boyutlarıyla tartışılmasında fayda mülâhaza ettiğimi belirtmek isterim.

İkinci Bölüm: Türkiye'de Sosyal Politika Eğitiminde Sanatın Yerine İlişkin Özgün Bir Deneyim

I. Mülkiye'de Özgün Bir Eğitim Deneyimi: "Çalışma İlişkileri ve Sanat"

A. "Çalışma İlişkileri ve Sanat" Semineri ve Oluşum Süreci

Sanatla emek arasındaki açıklamaya çalıştığımız bağlantılar çerçevesinde, sanatın emekle ilgili akademik araştırmaların ve eğitim programlarının da bir parçası olması gerekir. Bir başka deyişle, sanat sosyal politika alanında hem araştırma, hem de eğitim konusu olarak önemli bir rol üstlenmelidir. Ancak Türkiye'de bu rolün her iki anlamda da yeterince farkında olduğunu söylemek mümkün görünmüyor. Ülkemizde emekle ilgili konuların sanat eserlerine yansımaları nasıl düşük bir düzeydeyse, aynı şekilde emek-sanat bağlantısının akademik araştırmalara yansımalarının da düşük bir düzeyde kaldığı görülüyor. Sanatın ülkemizdeki sosyal politika eğitim programlarında hak ettiği yeri aldığını, hatta herhangi bir yer aldığını söylememiz de mümkün görünmüyor. O halde yapılması gereken, çalışma yaşamı ile onu yansıtan sanat eserleri arasında bir bağ kurmak ve bu bağda çalışma yaşamına ilişkin akademik araştırmalar yanında, üniversitelerin eğitim programlarına taşımak olarak belirginleşiyor.

¹⁹ Ağırlıklı olarak Tuncer Uçarol tarafından hazırlanan bu kitaplar arasında *Hüzün Dolu İşçi Öyküleri* (2006), *Timsahın Ağzındaki Usta* (2006), *Kadın İşçiler* (2007) başlıklı olanlar da bulunmaktadır.

Bu yazımda, Türkiye’de sosyal politika disiplininin iki ana gelişim çizgisinden birinin doğarak geliştiği ve sosyal politika eğitiminin en iyi şekilde verildiği kurumlardan biri olan Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde bu amaca yönelik olarak 20 yılı aşkın bir süre boyunca sürdürdüğüm “Çalışma İlişkileri ve Sanat” seminerine ilişkin kişisel deneyimimi değişik boyutlarıyla değerlendiriyorum. Bu değerlendirme sürecinde, bu deneyimden Türkiye’de sosyal politika eğitiminde nasıl ve hangi ölçülerde faydalanılabileceğini ortaya koymayı, bu deneyimin bireysel ve toplumsal düzeydeki fiilî ve potansiyel katkılarını irdelemeyi ve sosyal politika camiamızın değişik bileşenlerine geleceğe yönelik önerilerimizle birlikte sunmayı arzu ediyorum.

Mülkiye’de öğretim üyesi olarak bulunduğum 41 yıllık uzun zaman dilimi boyunca, akademik ve eğitsel uğraşarımda temel uğraşı alanım olan Türkiye emek tarihi yanında, iki noktayı daha gözetmeye çalıştım. Bunlardan birincisi, sadece meslekî yaşam alanım olarak değil, düşünsel-duygusal yaşam alanım olarak da gördüğüm Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümlerimizin sorunlarına da eğilmek oldu. Bu sorunlara ilişkin düşüncelerimi sözlü ve/veya yazılı biçimde bölümlerimiz mensuplarıyla her vesileyle paylaştım. Şairin deyişiyle, “Der-ya içre olup deryadan habersiz balık” olmama arzusu, bu ilginin yönlendiricisi oldu diyebilirim. Bu bölümlerin, kendimin de giderek bir parçası hâline geldiğim tarihçesi ile akademik ve eğitsel sorunları, üzerinde düşündüğüm ve nihayet düşüncelerimi yazıya dökerek bölümler camiamızın dikkatine sunduğum temel konular oldu.²⁰ Bu yazılarımda, dikkatimi çeken diğer konular yanında, Türkiye emek tarihine ilişkin gözlemlerim ve önerilerim de yer aldı. Bu çerçevede, emek tarihi alanında bölümlerimizin araştırma ve ders etkinliklerinin doyurucu olmaktan uzak bulunduğunu saptayarak, bu eksikliğin giderilmesi için önerilerde bulundum. Ne mutludur ki, en azından bazı bölümlerimiz ve öğretim üyeleri nezdinde emek tarihine ilişkin bir duyarlılık oluştuğunu ve bazı bölümlerimizin bu alana yönelik dersler koyduğunu görebildim. Gözettiğim ikinci nokta ise çalışma ilişkileri disiplini içindeki meslekî uğraşımı, yaşamımın vazgeçilmez bir parçası olan sanatla bağdaştırmaktı. Bu bağlamda, Türkiye emek tarihine ilişkin çalışmalarımın yanı sıra, emek-sanat bağlantısı üzerinde odaklanan akademik yazılar yayınlamaya başladım.²¹ Bu yazma sürecinin son halkasını oluşturan elinizdeki bu makalemde de, bu bağdaştırma çabalarım çerçevesinde, Türkiye’de sosyal politika eğitiminde sanatın yeri konusunda, büyük ölçüde kişisel deneyimlerimden kaynaklanan saptamalar yapıyor ve bir taraftan üniversitelerdeki hocalarımızın, diğer taraftan sosyal politika camiamızın ve sendikal çevrelerin dikkatine sunuyorum. Bu değerlendirmeleri yaparken uluslararası bir karşılaş-

²⁰ Bölümlerimize ilişkin bu yazılarımız için bakınız, Makal, 2008 (a); Makal, 2014; Makal, 2019.

²¹ Emek-sanat bağlantısını konu alan bu yazılarımız için bakınız, Makal, 2008 (b); Makal, 2016; Makal, 2018; Makal, 2020.

tırma olanağı ise maalesef bulunmamaktadır. Çünkü özellikle lisans düzeyinde, ülkemizdeki çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri eğitiminin hemen hiçbir ülkede karşılığı bulunmamaktadır.

Yukarıdaki açıklamalarımız ışığında yapılması gereken şey, ülkemiz üniversitelerindeki sosyal politika eğitim programlarında, emekle sanatı bağdaştıran ders ya da seminerlere yer vermek ve bu çerçevede öğrencilerin çalışma hayatına ilişkin izdüşümleri içeren sanat eserlerine ulaşmalarına ve bu eserler üzerinde çalışmalarına olanak sağlamaktır.²² Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde 1984 yılından itibaren lisans düzeyinde verdiğim *Türkiye'nin Sosyal Politika Tarihi* derslerinde öğrencilere yaptırdığım araştırmalar/ara ödevler içinde, Türk yazarların incelediğimiz dönemleri içeren edebî eserleri de bulunmaktaydı. Uzun bir zaman aralığında bu uygulamanın öğrenciler açısından yararlarını gözlediğim için, kafamda tedricî biçimde, ders programına emek-sanat ilişkilerini konu alan bağımsız bir ders/seminer konmasının faydalı olacağı düşüncesi oluştu. Bu amaçla, 1990'lı yılların ortalarında, Fakülte'nin ders programlarına emekle sanatı bağdaştıran bir seminer konması için çaba gösterdim ve Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölüm Akademik Kurulu'na bu doğrultuda bir öneri getirdim.²³ O zaman biraz şaşkınlıkla karşılanan bu önerim konusunda, üstelik de sanata en yakın hocalarımızdan biri "Hiç değilse doktora olsun" demiş, doktora düzeyinde açılan bir seçimlik seminer ile yola koyulmuştuk. Seminerin adı, "Çalışma İlişkileri ve Sanat" idi. Doktora düzeyindeki bu semineri zaman içerisinde sürekli biçimde yürütmek mümkün olmadı. Ancak, bunu izleyen birkaç yıl içerisinde lisans düzeyinde de aynı adlı bir seçimlik seminer yönetmeye başladım ve bu seminerler kalıcı olarak, yaklaşık 20 yıl boyunca varlığını sürdürdü.

B. Seminerin İçeriği ve Yürütülüş Yöntemi

Dönemlik olan bu seminerler; her yarıyılıda 5-7 civarında öğrenci aldığına göre, yılda 10-14 öğrenciye ve sonuç olarak da 20 yıl içinde yaklaşık 200-250 civarında öğrenciye ulaşmış olmalıdır. Seminerin ilk yıllarını izleyen gelişmeler ise mutluluk verici yönde oldu ve "Çalışma İlişkileri ve Sanat" yaygınlaşarak, başka bazı üniversitelerin Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümlerinin lisans programlarına aynı içerikle ders olarak konulmaya başlandı. Bu dersler, ilgili üniversitelerin ders programlarına, büyük bölümü itibarıyla Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde lisans ya da lisansüstü düzeyde öğrencim olmuş ya da doktoralarını tamamlamış genç meslektaşlarım tarafından konuldu, onlar tarafından yürütül-

²² Ülkemizde sosyal politika alanına ilişkin eğitim programları, lisans ve lisansüstü düzeylerde esas olarak Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümleri bünyesinde yürütülmektedir. Buna karşılık, bu alanda lisans düzeyinde eğitim programı olmayan Boğaziçi Üniversitesi ve ODTÜ gibi bazı yüksek öğretim kurumlarında sadece lisansüstü düzeyde sosyal politika programları bulunmaktadır.

²³ Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde söz ettiğimiz dönem itibarıyla lisansüstü programlar yanında, lisans programlarında da dersler yanında seminerler yer almaktaydı. Her öğrenci üçüncü sınıfın ikinci dönemi ile dördüncü sınıfın ilk döneminde birer adet olmak üzere toplam iki seminer seçmekteydi.

dü ve yürütülmeye devam ediliyor. Günümüzde Sakarya Üniversitesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Edirne Trakya Üniversitesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Kocaeli Üniversitesi, Ordu Üniversitesi bu derslerin programda seçimlik olarak yer aldığı üniversitelerdir.²⁴ Bursa Uludağ Üniversitesi'nde aynı adlı seçimlik bir ders açılması için çalışmalar olduğunu da biliyorum. Bu süreç içerisinde bu kurumlarda bu dersleri sürdüren genç meslektaşlarımızın büyük bölümüyle, derslere ilişkin bir iletişim sürecimiz oldu ve olmaya devam ediyor. Ancak, Türkiye'deki Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümlerinden eğitim programları olanların sayısının 31 olduğu düşünülecek olursa, bu ders henüz bu bölümlerin yüzde 20'sinin programında yer almaktadır ve bunun olsa olsa iyi bir başlangıç olduğu söylenebilir.²⁵

Bu 20 yıl boyunca "Çalışma İlişkileri ve Sanat" seminerlerinin yürütülmesinde ise şöyle bir yol izlendi: Semineri seçen öğrencilerin ilgi ve eğilimleri ile konuya ilişkin bilgi düzeyleri de göz önüne alınarak edebiyattan sinemaya, müzikten tiyatroya, resimden karikatüre; eserlerinde çalışma hayatına ilişkin izdüşümleri bulunan sanatçıların çalışmaları öğrencilere araştırma konusu olarak verildi ve bu eserlerdeki çalışma hayatına/emeğe ilişkin yansımaların saptanması ve çözümlenmesi istendi. Konu seçimine ilişkin bir kaynak araştırma süreci sonunda ve konunun keskinleştirilmesinin ardından, öğrencinin hazırladığı araştırma plânı üzerinde yaptığımız değerlendirme, öneri ve düzeltmelerle süren eğitim dönemi, öğrencinin grup içinde sözlü bir sunum yapması, bu sunumun tartışılması ve araştırmanın yazılı olarak teslim edilmesiyle sonuçlandırıldı. Bu süreçte hem emek olgusunu yansıtmaya, hem de öğrencinin ilgisine karşılık gelme anlamlarında, iki sanat dalı ön plâna çıktı ve araştırmalar da ağırlıklı olarak bu alanlarda yapıldı. Bunlardan biri edebiyat, diğeri ise sinemadır. Diğer sanat dallarına ilişkin araştırmalar bu ikisine göre epeyce azınlıkta kaldı. Bunda, esas olarak edebiyat ve sinema alanına ilginin diğer sanat dallarına göre daha çok olması yanında, bu iki alanda konuların ve kaynakların çokluğu ile çeşitliliği belirleyici oldu. Yaşamlarının daha önceki dönemlerinde sanata ilgi duymamış öğrenciler açısından, edebî eserler ile filmler bir anlamda daha kolay ulaşılabilir ve araştırılabilir malzemeler olarak belirginleşti. Buna karşılık, örneğin kaynaklara ulaşma ve araştırma yapmanın daha zor olduğu resim ve karikatür gibi sanat dallarında çalışmak isteyen az sayıdaki öğrencinin, bu konulara yaşamlarının daha önceki dönemlerinde de ilgi ve merak duymuş öğrenciler oldukları gözlemlendi.

²⁴ Dersin adı Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi'nde "Çalışma Yaşamı ve Sanat", Kocaeli Üniversitesi'nde ise "Emek ve Sanat"tır. Kocaeli Üniversitesi'nde "üniversite seçmeli dersi" olarak açılan "Emek ve Sanat"ı İİBF, İletişim ve Fen-Edebiyat öğrencileri alabilirken, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümü öğrencileri alamamaktadır.

²⁵ Bölüm sayısı için bakınız, <https://yoktas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10039>

Edebiyat söz konusu olduğunda, çalışma hayatının izdüşümlerine dolaylı ya da dolaysız olarak eserlerinde yer veren Türk ve yabancı yazarların kitapları değişik boyutları itibarıyla emek faktörü açısından incelendi. Farklı dönemlerden, hatta yüzyıllardan ve farklı ülkelerden yazarların eserlerinin araştırılması, tarihsel perspektiften emek tarihine ilişkin gelişmelerin çalışmalarda yoğun biçimde ve karşılaştırmalı olarak yer alması sonucunu doğurdu. İncelemelerimizde çalışma hayatını bütünsel bir yaklaşım içerisinde ve eserlerin yazıldığı dönemin ekonomik, siyasî ve toplumsal koşullarıyla bağlantılı biçimde ele almaya çalıştık. Dünyada ve Türkiye'de işçi sınıfının doğuşu, nicel ve nitel açıdan gelişmesi ve varlık kazanması, işçilerin başta ücret, çalışma süreleri ve işçi sağlığı-iş güvenliğini içeren çalışma koşulları ile yaşama koşulları, sendikal örgütlenme ve iş mücadelesi konuları eserlerde araştırılan başlıca hususlar oldu. Kadın ve çocuk işçilerin durumlarına ise her zaman özel bir önem verildi.

Öğrencilere, genellikle aynı yazarın üç kitabından oluşan bir araştırma konusu verilmesi tercih edildi. Eserleri 20 yıl boyunca en çok incelenen yabancı yazarlar arasında John Steinbeck, Emile Zola, Charles Dickens, Bertolt Brecht, Maksim Gorki başta gelmektedir. Türk yazarlar arasında ise üzerinde en çok çalışılan yazar açık ara Orhan Kemal oldu. Bunda, Orhan Kemal'in eserlerinin emek sorunlarını yansıtmaya açısından zenginliği yanında, öğrencilerin ilgileri de belirleyici oldu. Üzerinde çalışılan diğer Türk yazarlar arasında ise Aziz Nesin, Necati Cumalı, Sait Faik, Mehmet Seyda, Refik Halit Karay, Reşat Enis, Yaşar Kemal ve başkaları yer aldı. Başta Nâzım Hikmet olmak üzere birçok Türk şairi de inceleme konusu yapıldı. Bazen de konuların yazarlar üzerinden değil, ortak temalar üzerinden araştırılması yoluna gidildi. Örneğin, madencilik kesimindeki ya da tarım kesimindeki emek sorunlarını ele alan değişik yazarların eserleri öğrenciye bir küme olarak verildi ve esas olarak yazar değil, konu üzerine odaklanıldı. Kimi zaman da iki yazarın eserlerinde emeğe ilişkin konuların ele alınışı karşılaştırmalı olarak araştırıldı. Konuların dağıtımında, çalışma hayatına dolaysız biçimde eserlerinde yer veren yazarlar yanında, dolaylı gözlemlerini yansıtan yazarlara da önem verildi. Örneğin Sait Faik'in hikâyelerini, çalışma hayatı itibarıyla direkt biçimde örneğin Orhan Kemal'in eserleri kadar malzeme içermeseler de; işçilere, memurlara, esnafa, işsizlere ilişkin gözlemleri itibarıyla dönemi değerlendirmek isteyenler açısından ilginç, anlamlı ve üzerinde çalışmaya değer bulduk. Sanatçının hikâyeleri yanında, başta *Şimdi Sevişme Vakti* olmak üzere şiirlerini de, emeğe ilişkin duyarlı vurguları nedeniyle, araştırmalarımızda göz ardı etmedik.

Bir sanat dalı olarak sinema söz konusu olduğunda ise ya edebiyat örneğinde olduğu gibi, tek bir isim-yönetmen düzeyinde, örneğin Ken Loach gibi, çalışma hayatıyla ilgili filmlerin bir küme olarak araştırılması yoluna gidildi ya da tematik düzeyde örneğin göç gibi güncel boyutları da olan konulardaki filmlerden kümeler oluşturuldu. Türk sineması söz konusu olduğunda ise gene edebiyatta olduğu gibi, örneğin madencilik ya da tarım kesimlerindeki çalışma sorunlarını ele alan

filmlerden bir küme oluşturulması yoluna gidildi. Sendikal örgütlenme ve iş mücadelesini yansıtan filmlere de ağırlık verilmeye çalışıldı. Bunların dışında Türk sinemasında, Türkiye tarihinin gelişim çizgisine uygun bir dönemleştirmeye gidilerek, belirli bir dönemdeki, örneğin 1960-1970 dönemindeki filmlerde çalışma hayatının izdüşümleri araştırıldı. Bunu yaparken, elbette edebî eserlerde olduğu gibi, konuların söz konusu dönemin siyasal, ekonomik ve toplumsal koşullarıyla bağlantılı biçimde ele alınması için çaba gösterdik. Böylece, öğrencinin araştırmasını diğer derslerinde gördüğü konularla bağdaştırabilmesine de olanak sağlamak istedik. Sanatçı, sanat akımı, coğrafya, dönem; edebiyat ve sinemada olduğu gibi, diğer sanat dallarında da konu ayrıştırılmasında kullanılan belirleyici ölçütlerden oldu.

Konuların saptanmasında öğrencinin ilgisi kadar, yapılabirlik de temel ölçütlerimizden biri oldu; örneğin sinema ve diğer sanat dallarında olduğu gibi konuya ilişkin kaynaklara mâkûl biçimde ulaşılabilmesi de göz önüne alındı. Bu durumda bazı konular çok ilginç olmasına karşın, kaynak sorunları nedeniyle seminere dâhil edilemedi. Öğrencinin nereli olduğu, hangi bölgeden geldiği de konu dağıtımında önem verdiğim hususlardan biri oldu; örneğin madencilik faaliyetlerinin yoğun olduğu bölgelerden gelen öğrencilere madencilik kesimindeki çalışma sorunlarını ele alan konular vermeye çalıştık. Zonguldak'lı öğrencilerimizin 1940'lı yıllarda Ereğli Kömür Havzası'ndaki maden ocaklarında uygulanan Mükellefiyet dönemindeki çalışma koşullarını anlatan edebî eserler üzerinde çalışmaları teşvik edildi. Benzer biçimde, tarımsal bölgelerden gelen öğrencilere de tarım kesimindeki çalışma sorunlarını ele alan eserler verilmeye çalışıldı. Böylece öğrencinin hem âşına olduğu bir konuda ve daha merakla çalışması teşvik edilmeye çalışıldı, hem de çalışma sürecinde yerel kaynaklara ve kişilere ulaşma olanakları değerlendirilmiş oldu. Kimi zaman konuların seçiminde öğrencilerin ilgileri ve çalışmak istedikleri konular da göz önüne alınarak, çalışma yaşamının biraz daha geniş bir biçimde yorumlanması yoluna gidildi ve sanatın sosyal hayatla ilişkileri bağlamında, daha geniş ve çalışma ilişkilerini bir anlamda aşan çalışmalar yapılmasına olanak sağlandı. Bu bağlamdadır ki, örneğin baleyi ya da tangoyu dar anlamda çalışma ilişkileriyle olmasa bile sosyal yaşamla bağlantılandıran çalışmaların yapılması mümkün oldu. Çalışmamızın sonunda yer alan EK'te, bir fikir vermek üzere, öğrencilerin yapmış oldukları seminer çalışmalarından bir bölümünün başlıkları sunulmaktadır.²⁶ Görüldüğü gibi, konular büyük bir çeşitlilik göstermektedir ve öğrenciler emek konusunu sanatın birçok dalındaki yansımaları itibarıyla inceleyerek, lisans öğretimi düzeyinde değerlendirildiğinde anlamlı ve özgün çalışmalara imza atmışlardır.

²⁶ Bu başlıklar uzun yıllar boyunca korumaya muvaffak olduğumuz çalışmalardan bir seçme niteliğini taşımaktadır. Doğaldır ki, bu kadar uzun bir zaman dilimine yayılan çalışmaların hepsini koruyarak günümüze ulaştırmamız maalesef mümkün olmadı.

II. “Çalışma İlişkileri ve Sanat” Deneyiminin Sağladığı Kazanımlar ve Öneriler

A. Öğrenciler Açısından Kazanımlar

“Çalışma İlişkileri ve Sanat” seminerinin 20 yıllık uygulamasının birçok açıdan faydalı sonuçlar doğurduğunu düşünüyorum. Seminer uygulaması, elbette öncelikle semineri alan öğrenciler açısından faydalı oldu ama bunun yanı sıra, bölümlerimiz ve üniversitelerimiz açısından da olumlu sonuçlar doğurdu. Durumu öğrenciler açısından değerlendirirsek; ideal koşullarda, üniversiteye giren bir öğrencinin eğitim süreçlerinde kazandığı bilgi yanında, estetik açıdan da bazı değerlerle donanmış olarak gelmiş olması arzu edilir. 18-20 yaşlarındaki bir gencin, bu kadar yıl içerisinde belirli bir sanat dalıyla en azından merak düzeyinde bir ilişki kurmuş ve bir sanatsal duyarlılık geliştirmiş olması beklenir. Bu duyarlılığın doğacağı ve gelişeceği yerler ise öncelikle aile ortamı ve üniversite öncesi öğretim kurumlarıdır. Ancak ülkemizde gerek ailelerin, gerekse orta öğretim kurumlarının durumları bellidir ve sanatsal duyarlılıkların gelişmesine çok katkıda bulunabildikleri söylenemez. Geniş anlamda toplumun sanatla ilişkisi ya da daha doğru bir ifadeyle ilişkisizliği de ortadadır. Bu koşullarda, öğrencilerin büyük bölümü üniversiteye herhangi bir sanat duyarlılığı olmadan gelmektedirler. Bazı üniversitelerdeki sanatla ilgili öğrenci topluluklarının ise mevcut koşullarda bu duyarlılığın oluşmasına ancak çok küçük bir katkı yaptıkları söylenebilir. İşte “Çalışma İlişkileri ve Sanat” semineri, az sayıda öğrenci itibarıyla de olsa, sanata yönelik böyle bir merak ve ilginin canlanmasına katkıda bulunmuş olması nedeniyle faydalı olmuştur. Bu ilginin öğrencinin eğitim gördüğü alanla bağlantılı biçimde harekete geçirilmesi ise bir taraftan öğrencinin kendi alanıyla sanat arasındaki bağları kurmasını kolaylaştırırken, diğer taraftan onun öğretim gördüğü alanın derslerine yönelik ilgisini de arttırmaktadır. Öğrencinin İş Hukuku, Sosyal Güvenlik gibi derslerde gördüğü daha çok teorik ve kitabî düzeydeki konularla “Çalışma İlişkileri ve Sanat” çerçevesinde estetik düzeyde ve ete-kemiğe bürünmüş olarak karşılaşması, bu dersleri örneğin salt işe giriş sınavları için bir araç olmaktan çıkarmakta, insanî boyutlarıyla algılama olanağını sağlamaktadır. Diğer taraftan dönem boyunca grup içerisinde değişik sanat dalları ve konular itibarıyla yapılan tartışma ve sunumlar, öğrencinin sadece kendi aldığı araştırma konusu üzerinden değil, tartışılan tüm konular üzerinden de farklı sanat dallarıyla bir bağ kurmasının yolunu açmaktadır. En azından bazı öğrenciler itibarıyla, bu bağın zamanla sadece emeğe ilişkin konularla bağlantılı olmaktan çıkarak, bizzatı sanatın kendisine yönelik genel bir ilgiye dönüşmesi de söz konusu olabilecektir. Bu öğrencilerden sadece birkaçının bile yaşamlarının daha sonraki dönemlerinde bu sanatsal duyarlılığı sürdürmeleri, kendileri açısından olduğu kadar, ülke açısından da bir kazanç sayılmalıdır. Çalışmamızın sonunda yer verdiğimiz EK’te yer alan konu başlıkları altında araştırma hazırlayan öğrencilerden bir bölümünün bu duyarlılıkları yaşamlarının öğrencilik sonrası dönemlerine de

taşımış oldukları kanısındayım.²⁷ Bu öğrencilerin bir bölümünün ileride önemli yönetim kademelerinde görev yapacakları düşünüldüğünde, bunun çevrelerine ve topluma da olumlu biçimde yansıyan sonuçları olması beklenir. Nitekim Mülkiye’de bu semineri alan öğrencilerden bir kısmı kamu kesiminde ve özel kesimde orta/üst düzey yöneticilik pozisyonuna şimdiden ulaşmış durumdadırlar. Semineri alan öğrencilerden bir bölümünün daha sonra akademik yaşama girmeleri ise bu duyarlılıklarını öğrencilere aktarma olanağını da yaratmaktadır ki, değişik üniversitelerde bu alandaki derslerin yaygınlaşması bizatihi bunun en temel göstergesidir. Diğer taraftan bu öğrencilerin çok küçük bir bölümünün de olsa sendikalarda değişik birimlerde uzman olarak istihdam edilmeleri, bu sanatsal duyarlılık ve bilginin bir ölçüde de olsa meslekî kuruluşlara ve üyelerine taşınmasına katkıda bulunabilecektir.

B. Dışsal Faydalar: Kongreler, Tebliğler, Tezler

“Çalışma İlişkileri ve Sanat” seminerinin bir yararı da, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümlerinde, öğrenciler arasında sanata yönelik olumlu bir atmosfer yaratması oldu. Bu atmosferin etkileri, değişik düzeylerdeki öğrenci etkinliklerinde de kendini hissettirmektedir. Bu dersleri alan değişik kentlerdeki bölüm öğrencilerimizden bazıları 2008 yılından bu yana yapılmakta olan Mülkiye Genç Sosyal Politikacılar Kongresi’nde ve muhtemelen diğer öğrenci etkinliklerinde de emekle sanatı bağdaştıran tebliğler sunmaya başladılar. Böylelikle, bu dersin etkileri dersi alan öğrencilerin dışında, diğer bölüm öğrencileri nezdinde de hissedilmeye başlamış oluyor. Son yıllarda bölümlerimizin lisansüstü programlarında yazılan yüksek lisans ve doktora tezleri arasında emek-sanat ilişkisi üzerinde odaklanan çalışmaların artış gösterdiği de gözlenmektedir ki, bu durumun değişik üniversitelerdeki “Çalışma İlişkileri ve Sanat” dersleriyle/seminerleriyle de bağlantılı olduğunu düşünüyorum. 2012 yılından bu yana vermekte olduğumuz Prof. Dr. Cahit Talas Sosyal Politika Ödülü’ne son yıllarda yapılan başvurular içerisinde emek-sanat ilişkilerini araştıran tezlerin sayısında gözlenen belirgin artışı da, bu bağlantının göstergelerinden biri olarak yorumluyorum.

C. Öğretim Üyeleri ve Bölümler Açısından Kazanımlar

“Çalışma İlişkileri ve Sanat”ın Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümlerinin müfredatına bir ders ya da seminer olarak girmesi, öğrenciler yanında konuyla ilgilenen öğretim üyeleri ve bölümler açısından da olumlu etkiler yapma potansiyeline sahiptir. Bir defa, son dönemlerde özellikle genç öğretim elemanları arasında sanata yönelik bir ilginin doğuşunu, bizatihi yaşayarak gözlüyorum. Bu süreçte, dersi veren ve kendileri de sanatsal duyarlılıklara sahip genç aka-

²⁷ Bu kanım, bazı öğrencilerimizle mezuniyetlerinden sonra da devam eden iletişim sürecimizde edindiğim izlenimlere dayanmaktadır.

demisyenler olan hocalarımızın sanatsal duyarlılıklarının ders verme sürecinde daha da gelişmesi yanında, bu konulara diğer öğretim elemanlarının da giderek daha çok ilgi göstermeleri söz konusu olmaktadır. Bu gelişmeler, zaman içerisinde hocasıyla, öğrencisiyle bölümlerimizin entelektüel temelini güçlenip zenginleşmesine de katkıda bulunacaktır. Bunun, bir başka boyutuyla da tüm bölüm programlarımızı olumlu yönde etkileyeceğini, renklendireceğini düşünüyorum. Sosyal bilimlerin insana en yakınlarından biri olarak nitelediğim sosyal politikanın ders programları aracılığıyla sanatla buluşması ve öğrenciyi buluşturması, bölümlerimizin akademik olduğu kadar insanî temellerini de güçlendirecektir. Sonuç olarak, bu uygulamanın bizatihi öğrenciler, öğretim üyeleri ve bölümlerimiz açısından çok yararlı sonuçlar verdiğini/vereceğini düşünüyorum. Üniversitelerimizdeki eğitim programı olan Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümlerinin sayısının 31 olduğu hatırlanacak olursa, bunun ne kadar önemli bir gelişme olduğu/olacağı âşikârdır. Bir başka açıdan ise, bilebildiğim kadarıyla İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerindeki diğer bölümlerin ders programlarında da sanatla ilgili dersler ya hiç mevcut değildir ya da çok nadirdir ve bölümlerimiz bu konuda diğer bölümlere de örnek olabileceklerdir. Bu değerlendirmelerim ışığında sonuç olarak, tüm Türkiye'ye yayılmış olan Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümlerinin ders programlarında ders ya da seminer olarak "Çalışma İlişkileri ve Sanat"a yer verilmesinin ve bunun etkin biçimde yürütülmesinin son derecede faydalı olacağı kanısındayım. Tecrübeme dayanarak, uygulamanın bir ders olmaktan daha çok bir seminer ya da yarı seminer-yarı ders biçiminde yürütülmesinin en uygun çözüm olduğunu düşünüyorum. Ders programlarında sadece derslerin olduğu, seminerlerin mevcut olmadığı kurumlarda, programda ders olarak görünse de, öğrencilerin birer araştırma hazırlayıp sundukları bir yarı seminer-yarı ders biçiminde yürütülmesi her zaman için mümkündür. Kanımızca öğrencinin bağımsız bir araştırma hazırlaması ve grup içerisinde sözlü olarak sunması, "Çalışma İlişkileri ve Sanat"ın olmazsa olmaz koşulu olarak kabul edilmelidir. Ders/seminer, dönem içinde yapılan alana ilişkin film gösterileri ve üniversite içinden ya da dışından uzman kişilerin öğrencilerle yapacakları söyleşiler aracılığıyla daha da zenginleştirilebilir. Dersi veren öğretim elemanı ile dersi alan öğrencilerden oluşan grup; birlikte gerçekleştirilecek konser, tiyatro, film izleme gibi ortak kültürel etkinliklerle dersin kazanımlarını pekiştirme yoluna da gidebilir.

Sonuç

Çalışmamızda emek-sanat bağlantısının değişik veçheleri üzerinde ve Mülkiye'deki "Çalışma İlişkileri ve Sanat" seminerine ilişkin olarak yapmış olduğumuz saptama ve değerlendirmeler; üniversitede lisans düzeyinde böylesi bir eğitimin öğrenciler, öğretim üyeleri, bölümler, üniversite ve bizatihi toplum açısından önemli yararlar sağlama potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu açıdan üniversitelerimizdeki Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümlerinin yönetici ve öğretim üyelerinin bu konu üzerinde dikkatle durmalarının ve ders programlarına mümkün olduğu ölçüde bu içerikle dersler/seminerler koymalarının faydalı olacağı kanısındayız. Diğer taraftan meslek örgütlerinin de özellikle eğitim ve yayın gibi etkinliklerinde emek-sanat bağlantısını göz önünde tutmalarında hem sendikal amaçlar, hem de üyeleri açısından yarar bulunmaktadır.

EK: "Çalışma İlişkileri ve Sanat" semineri çerçevesinde yapılan araştırmalardan bazı konu başlıkları

Edebiyat:

Türk Şiirinde Çalışma Hayatı

Türk Şiirinde Çalışma Yaşamı: Nâzım Hikmet – Ahmed Arif - İsmet Özel Örnekleri

Nâzım Hikmet Şiiri ve Çalışma İlişkilerinin Yansımaları

Toplumcu Gerçekçi Akımın Şair ve Şiirlerinde Emek

Refik Durbaş'ın Şiirlerinde Çalışma Yaşamı

Sait Faik Abasıyanık'ın Eserlerinde Çalışma Hayatının İzdüşümleri

Çalışma İlişkilerinde Sait Faik Abasıyanık ve Refik Halid Karay Öyküleri

Orhan Kemal ve Çalışma İlişkileri

Aziz Nesin'in Gözünden Türkiye Çalışma İlişkileri

Reşat Enis'in Eserlerinde Çalışma Hayatının İzdüşümleri

Afrodite Buhurdanında Bir Kadın ve Çalışma İlişkileri Çerçevesinde İncelenmesi

Rifat Ilgaz'ın Eserlerinde Çalışma Yaşamının İzleri

Necati Cumalı ve Çalışma İlişkileri

Nejat Elibol'un İki Kitabında Çalışma İlişkilerinin İzdüşümü

Muzaffer Oruçoğlu ve Çalışma İlişkileri

Türk Edebiyatında Maden İşçiliği

Ereğli Kömür Havzası Kömür İşçiliği Işığında Türk Edebiyat Hayatı

Türk Edebiyatında İş Mükellefiyeti Sorunu

Türk Edebiyatının Aynasından İşsizlik

Çalışma İlişkileri ve Sanat: Emile Zola

Bertolt Brecht'in Eserlerinde Çalışma İlişkileri

John Steinbeck ve Çalışma İlişkileri

Steinbeck ve Amerikan Sosyal Politika Tarihi

Gorki ve Çalışma İlişkileri

Sinema:

Türkiye'de Yaşanan Göç Olayının Türk Sinemasına Yansımaları
Raylardan Kadraja Demiryolu Hattı
Yeşilçam ve Türk Çalışma Hayatı
Gurbet Anılarının Beyazperdeye Yansımaları
1960 Sonrası Çalışma İlişkileri ve Türk Sinemasına Yansımaları
1960-1980 Döneminde Türk Sinemasında Çalışma İlişkileri
1970'lerde Çalışma Yaşamının Sinemaya Yansımaları
1960-1990 Yılları Arasında İşçi Sınıfı ve Türk Sinemasına Yansımaları
1980'li Yıllarda Çalışma Hayatının Sinemaya Yansımaları
2000'li Yılların Başlarında Çalışma Hayatının Sinemaya Yansımaları
Yeşilçam'da Grevler
Türk Sinemasında Çalışma İlişkilerinin Tarihsel Olarak Değerlendirilmesi
Dipsiz Karanlıktan Sonsuz Karanlığa – Çalışma İlişkilerinin Maden Filmleri Üzerindeki Etkisi
Türk Belgesel Filmlerinde Zonguldak'ta Gerçekleşen Madenci Direnişlerinin Çalışma Hayatına Etkisi
Çalışma Hayatının Sinema Üzerine İzdüşümleri – Çukurova'daki Tarım İşçileri
Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Türk Sinemasında Kadın Emegi
Ken Loach Sineması ve Çalışma İlişkileri
Sinemadan Hareketle Çarlık Rusyasında Çalışma İlişkileri
Beyaz Perdede Gorki ve Çalışma İlişkileri
İtalyan İşçi Hayatı, İtalyan İşçilerin Sorunları ve Beyaz Perdeye Yansımaları
İtalyan Sinemasında Yeni Gerçekçi Akım
ABD Sinemasında Emek Konulu Filmler
Amerikan Sinemasında Üretim ve Çalışma Biçimlerinin Dönüşümü

Müzik:

Çalışma Yaşamının Müzik Üzerine İzdüşümleri
Emek Tarihinin Müzik Sanatı Üzerindeki Yansımaları
Müziğin Toplumsal Boyutu Üzerine Bir İnceleme
Sosyal Yaşam ve Blues
Tango: Tutku ve Sosyal Hayat İlişkisi
Arabesk Müzik ve Etkisi Altındaki Alan
Türkiye Opera Tiyatro Sanatkârları ve Yardımcı İşçileri Sendikası (TOTSİS) Grevi (1965)

Resim-Karikatür-Fotoğraf:

Emek Tarihinin Resim Sanatı Üzerinde Etkileri
Çalışma Hayatının Resim Sanatına İzdüşümü
19. Yüzyılın İkinci Yarısında Fransa'da Toplumsal Yapı, Toulouse Lautrec ve Moulin Rouge'da Hayat
Fordizm'in Görsel Sanat Akımları Üzerine Olan Etkisinin Resim Sanatı Bakımından İncelenmesi
Türkiye'de Çalışma İlişkileri ve Karikatür
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çalışma Hayatı ve Fotoğrafçılık

Çeşitli:

Zonguldak Maden İşçileri Çalışma Hayatının Edebiyat ve Sinemaya Yansımaları
Orman İşçiliği ve Değişik Sanat Dallarına Yansımaları

Kaynakça

- Coş, N. (2015) "Türk Sinemasında İşçi", *İşçi Filmleri, Öteki "Sinemalar"*, Funda Başaran (haz.) içinde, İstanbul: Yordam Kitap: 157-177.
- Dunaway, D. K. (1987) "Music and Politics in the United States", *Folk Music Journal*, 5, , 268-294.
- Deniz, E. E. ve Güler, M. A. (2016) "Müziğin İzinde: Türkiye'de 1980'den Günümüze Rock Müzik ve Sosyal Haklar", https://www.researchgate.net/publication/329906419_Muzigin_Izinde_Turkiye'de_1980'den_Gunumuze_Rock_Muzik_ve_Sosyal_Haklar
- Elibol, N. (2002a) *Direnen Haliç*, Birinci Cilt, İkinci Basım, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Elibol, N. (2002 b) *Direnen Haliç*, İkinci Cilt, İkinci Basım, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Enis, R. (2002a) *Afroditi Buhurdanında Bir Kadın*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın (İlk Baskı: 1939).
- Enis, R. (2002b) *Sarı İt*, İkinci Basım, İstanbul: Evrensel Basım Yayın (İlk Baskı: 1968).
- Görücü, B. (2015) "Türk Sinemasında İşçi: 1973 Sonrası", *İşçi Filmleri, Öteki "Sinemalar"* (der. F. Başaran), İstanbul: Yordam Kitap, 178-208.
- Greenway, J. (1953) *American Folksongs of Protest*, University of Pennsylvania Press.
- Hepkon, Z. ve Aydın, O. Ş. (2010) "Türk Sinemasının Görünmeyen Öznesi: İşçiler", *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 12, 79-103.
- Johnson, C. D. (2006) *Labor and Workplace Issues in Literature*, Westport: Greenwood Books,
- Kablamacı, A. ve Morva, D. (2011) "Karanlıkta(n) Uyananlar Filminde İşçi Sınıfının Temsili", *Sinicine*, 2, 2, 57-80.
- Karay, R. H. (1981) "Hakkı Sükût", *Memleket Hikâyeleri*, 8. Basılış, İstanbul: İnkilâp ve Aka Kitabevleri, 141-153.
- Kemal, O. (1954) "Grev", *Grev*, Ankara: Seçilmiş Hikâyeler Dergisi Yayınları, 7-21.
- Koluçak, İ. ve Kula, N. (2013) "Türk Sinemasında İşçi Temsili: 1960'lı Yıllara Sosyolojik ve İdeolojik Bir Bakış", 4. *Uluslararası İşçi ve İletişim Konferansı Bildiriler Kitabı*, 92-105.
- Lynch, T. P. (2001) *Strike Songs of the Depression*, University Press of Mississippi Jackson.
- Makal, A. (1999) *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, İmge Kitabevi Yayınları.
- Makal, A. (2008a) "Çeyrek Yüzyılın İçinden Kendimize Bakmak: Kuruluşlarının 25. Yılında Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 16, 2008/1, 11-26.
- Makal, A. (2008b) "Türkiye Emek Tarihinin Bir İzdüşüm Alanı Olarak 'Edebiyat'", *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 18 "10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Özel Sayısı", Özel Sayı Editörü: Ahmet Makal, 2008/3, 15-42.
- Makal, A. (2014) "Türkiye'de Akademide Sosyal Politika Geleneğinin Doğuşu ve Gelişimi Üzerine Tarihsel Bir Yeniden Değerlendirme" *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 41 "13. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Özel Sayısı", Özel Sayı Editörü: Ahmet Makal, 2014/2, 17-30.
- Makal, A. (2016) "İnsan Hakları / Sosyal İnsan Hakları ve Sanat", *Sosyal İnsan Hakları Sempozyumu VIII, Bildiriler Kitabı*, DİSK Yayınları, İstanbul, Aralık 2016, 37-57.
- Makal, A. (2018) "İnsan Hakları/Sosyal İnsan Hakları, Sosyal Mücadeleler ve Müzik", *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 57 "15. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Özel Sayısı", Özel Sayı Editörü: Ahmet Makal, 2018/2, 579-615.
- Makal, A. (2019) "Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümlerinin Güncel Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme", 20. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi'nde sunulan tebliğ metni, 13 Ekim, Denizli.
- Makal, A. (2020) "Toplumsal Cinsiyet Açısından Müzik ve Kadın: Dünyada ve Türkiye'de Kadın Müzisyenler ve Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık", *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 65 "16. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Özel Sayısı", Özel Sayı Editörü: Ahmet Makal, 2020/2: 739-789.
- Nesin, A. (2003) "Büyük Grev", *Büyük Grev - Kalpazanlık Bile Yapılamıyor*, İkinci Basım, İstanbul: Adam Yayıncılık, 48-61.

Özyalçınar, A. (2002) "Grev Bildirisi", *Emek Öyküleri 2: Grev Bildirisi*, Sennur Sezer, Adnan Özyalçınar (haz.) içinde, İkinci Basım, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 197-205.

Sertlek, T. (2015) "Sınıf Bilincinin Oluşumunda Bir Sinema Deneyimi: Maden Filmi", *İşçi Filmleri, Öteki "Sinemalar"* (der. F. Başaran), İstanbul: Yordam Kitap, 241-248.

Thompson, E. P. (2004) *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* (çev. U. Kocabaşoğlu), İstanbul: Birikim Yayınları.

Yesari, M. (1995) *Çulluk*, Çevrimyazı: M. Sabri Koz, İstanbul: Oğlak Yayınları (İlk baskısı: 1927).

